

УДК 343.9

Н. А. Орловська*доктор юридичних наук,**професор кафедри кримінального права,**процесу та криміналістики**(Міжнародний гуманітарний університет, м. Одеса)*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Злочинність як глобальна цивілізаційна проблема вимагає значних зусиль щодо організації діяльності з її запобігання. При цьому запобігання кримінальності не може розглядатися як ізольоване питання, що може бути розв'язане простими методами, які дають швидкий результат. Спрощеність та непослідовність інструментарію, використання усталених підходів, чия ефективність є, скоріше, даниною традиціям та наслідком міфологізації уявлень про впливи на соціальні процеси призводять до погіршення кримінальної ситуації, збільшення шкідливості наслідків злочинності, поглиблення соціальної напруги.

Сучасна злочинність обумовлює нагальну необхідність розробки систематичних стратегій та диференційованих концепцій запобігання, які б ураховували цілу низку складових, зокрема, надзвичайно складний детермінаційний комплекс наявних форм та видів кримінальності, тенденцію її транснаціоналізації, міжнародно-правові стандарти

© Орловська Н. А., 2013

© Національний університет «Острозька академія», 2013

запобігання кримінальній делінквентності та поведження з правопорушниками тощо.

Очевидна багатоаспектність даної проблематики вимагає підключення фахівців різних предметних сфер, акумуляції зусиль авторитетних наукових колективів. Однак звернемо увагу на питання, розв'язання якого становить глибинну основу теоретико-методологічного обґрунтування запобігання злочинності, – на досягнення якого результату мають бути спрямовані відповідні зусилля?

З цього приводу існує величезна кількість авторських позицій, що свідчить про відсутність чітких уявлень з даного приводу. При цьому неоднозначність наукових поглядів призводить до формулювання досить спірних нормативно-правових положень.

Наприклад, у програмному документі щодо запобігання злочинності – Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року – зазначається, що метою даної Концепції «є забезпечення ефективної реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень шляхом розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов учинення злочинів, захист інтересів людини, суспільства й держави від протиправних посягань, а також налагодження дієвої співпраці між центральними і місцевими органами виконавчої влади, Радою міністрів Автономної Республіки Крим та громадськістю в зазначеній сфері» [1]. Вбачається, що у даному випадку має місце стандартне бюрократичне формулювання, яке не містить чітких вказівок на результати відповідної діяльності. Зрозуміло, що навіть за відсутності цієї Концепції запобіжна діяльність в Україні здійснювалася б. Але якщо документ претендує на

програмність, було б доцільним відмовитися від абстрактних положень, які нічого не означають.

Однак, зрозуміло, що закиди нормотворцеві є доречними, коли вчені виробили певні «домовленості про поняття», у даному випадку – про кінцевий результат запобіжної діяльності.

Запобігання злочинності – це соціально затребувана діяльність, яка здійснюється не сама для себе, не для того, щоб задовольнити кон'юнктурні запити (від кого б вони не надходили), а для соціуму. Виходячи з цього, слід актуалізувати питання, відповідь на яке є, певною мірою, проміжним кроком для формулювання мети запобіжною діяльності – що може вважатися стратегічними цілями для суспільства?

Якщо підійти до розв'язання цього питання з позицій синергетичного аналізу (адже суспільство є відкритою соціальною системою, що складається з багатьох елементів, які, в свою чергу, теж мають системні ознаки), то такою стратегічною метою можна вважати збереження системної цілісності та забезпечення соціальної динаміки.

Синергетичним постулатом щодо розвитку будь-яких соціальних систем є твердження, що, крім стійких елементів, у їх життєдіяльності істотну роль відіграють відхилення як загальна форма, механізм, спосіб мінливості. Відхилення з погляду збереження/зміни системи є полярними: «корисними», що сприяють розвитку, підвищенню рівня організованості, та «шкідливими», що дезорганізують, ведуть до загибелі системи. Однак якщо будь-яке відхилення від нормативного зразка буде вважатися небажаним, настане стагнація, а потім розкладання системи.

У цьому сенсі збереження системної цілісності обов'язково передбачає можливості розвитку, соціальну динаміку.

Виходячи з цього, слід визнати, що злочинність виконує певну соціальну функцію, служить формою або регулятивною, або адаптаційною (приспосувальною) реакції на суспільні процеси, явища, щодо соціальних інститутів [2, с. 14]. Іншими словами, як різновид девіантної поведінки злочинність є невід'ємним елементом суспільства як системи, що надає останній можливостей інноваційного розвитку. Природно, у цьому випадку йдеться лише про ті види кримінальної активності, які відповідають умові вироблення нової якості.

Інституційне новаторство обов'язково включає конкуренцію старих формальних (законних) і нових неформальних (незаконних) соціальних практик. Наприклад, у перехідні періоди є вельми значною роль тіньових економічних відносин, адже формальні інститути проявляють високу інерційність, змінюються занадто повільно. Тому саме тіньова економіка як система неформальних інститутів стає важливим механізмом інституційних інновацій [3, с. 8].

Вбачається, в контексті, що розглядається, соціальна шкідливість може бути інтерпретована як конкретно-історична властивість форми та виду поведінки як явища об'єктивної дійсності. Для цього ця поведінка має перебувати в «деструктивній опозиції» до соціокультурних цінностей, які забезпечують збереження системної цілісності та соціальну динаміку. Саме ця обставина робить поведінку шкідливою, адже без ціннісного контексту (без надання певних смислів) будь-який поведінковий акт або сукупність таких актів є соціально нейтральними. При цьому соціальна шкідливість не може бути зведена тільки до прямих негативних наслідків. Шкодою має вважатися погіршення, знищення або недосягнення будь-якого суспільного блага. Крім цього, має бути врахований цілий спектр

соціально-економічних, організаційних, політико-правових та інших наслідків існування даного різновиду поведінки.

Тільки виходячи з цього можна робити висновки про рівень деструктивності (соціальної шкідливості) певного різновиду поведінки та можливості впливу на осіб, які його демонструють. Іншими словами, питання про ліквідацію злочинних проявів слід ставити тоді, коли ці прояви чітко визначені як відхилення, що загрожують системної цілісності суспільства. Все, що перебуває в межах природних для системи відхилень від норми, може контролюватися без надмірної «драматизації зла». В іншому випадку не виключена ситуація, коли успіхи у запобіганні злочинності (окремим її видам) можуть привести до вповільнення, а те й до загасання соціальної активності в певних сферах життя.

Таким чином, розподіл вельми обмежених ресурсів, які можуть бути виділені на запобігання злочинності, має відбуватися на підставі ретельного вивчення та врахування не лише прямих та опосередкованих наслідків кримінальності, але й соціальних результатів протистояння їй.

З позицій синергетичного аналізу можна обговорювати формування та функціонування соціального інструментарію запобігання злочинності на системному рівні. Звернемо увагу, що цей інструментарій розробляється самим суспільством (його структурами), у тому числі й на основі адаптації досвіду інших соціокультурних просторів, але не запозичується ззовні в «чистому вигляді».

Суспільство, наділяючи державу функціями суб'єкта соціального контролю, активно залучає його владні структури для розробки, реалізації, коректування національної кримінологічної системи.

Бачення сутності та змісту кримінологічної системи було запропоновано О. М. Ведерніковою: кримінологічна система – це

сукупність структурно обумовлених і функціонально взаємопов'язаних елементів, що визначають теоретичне обґрунтування, нормативне регулювання та практичну організацію запобігання злочинності в країні. Відповідно до цього основними елементами кримінологічної системи, що відображають особливості теоретичних підходів, правового регулювання та практики впливу на злочинність, є кримінологічний світогляд, кримінологічне законодавство, кримінологічна практика [4, с. 32]. Загалом погоджуючись з таким баченням, доцільно зауважити, що кримінологічна система охоплює не тільки сукупність поглядів, ідей і уявлень про детермінацію злочинності, систему організації діяльності державних і громадських інституцій із запобігання їй та компетенцію відповідних суб'єктів, але і той блок правового регулювання, що визначає цілі, завдання та пріоритетні напрями запобігання злочинності, форми і методи діяльності в цій сфері, тобто засади державної політики, її стратегію в даній сфері [5, с. 108]. При цьому кримінологічна система відбиває соціокультурні особливості певного історичного періоду, і цей аспект знаходить свій вияв у системі правового регулювання, адже право є продуктом культури.

Видається, що концепт національної кримінологічної системи дозволяє визначати стратегію розвитку кримінально-правової політики на підставі сучасного розуміння співвідношення політичної та юридичної її складових. Це питання є вкрай актуальним для України, адже формування кримінального закону часто сприймається як суто формально-юридична діяльність, в процесі якої додержання юридико-технічних правил набуває майже містичного значення, що призводить до формування штучної (нормативної) дійсності як результату надмірної нормотизації суспільних відносин. При цьому досі не є зрозумілим, як слід визначати кримінально-

правові заборони, на якій підставі приймати політичні рішення, що визначають кримінально-правову політику, чому наслідки застосування кримінального закону за соціально-економічними показниками наближаються до наслідків кримінальності тощо.

Саме в контексті національної кримінологічної системи доцільно здійснювати теоретико-прикладні розвідки щодо запобігання злочинності, що дозволило б забезпечити адекватне поєднання, з одного боку, певної усталеності даної діяльності, її відповідності соціокультурним стандартам, а з іншого, – динамічних змін, належної модернізації з огляду на специфіку конкретно-історичного періоду життя країни. В цьому сенсі кримінологічна система здатна враховувати:

соціально-економічні, політичні та культурні умови буття суспільства; ступінь розвитку з акцентуванням уваги на змінах (трендах соціальної динаміки);

наявні традиції, що надають можливості акумулювати зусилля населення;

необхідність нівелювання (подолання) протиріч, які об'єктивно існують між традиційними форматами розв'язання соціально-правових проблем та запозиченими ззовні правилами та інструментами запобігання злочинності [6].

Кримінологічну систему слід відрізнити від моделей запобігання злочинності, зокрема культурно-традиційної, теократичної (релігійної), ідеократичної, поліцейської тощо. Відмінність кримінологічної системи від моделі запобігання злочинності полягає у тому, що в рамках певної кримінологічної системи можуть одночасно існувати елементи декількох моделей (наприклад, ідеократичної та поліцейської); можливий й інший варіант – хронологічний – коли певна кримінологічна система демонструє

перехід від однієї моделі до іншої (наприклад, від культурно-традиційної до поліцейської).

Певний тип моделі відбиває суспільний запит щодо визначення центральної інституційної ланки попередження злочинності. При цьому вимоги відповідності сучасним умовам передбачають доцільність періодичного перегляду співвідношення державних та недержавних, офіційних та неофіційних засобів соціального контролю, що означає зміни у системі спеціальних суб'єктів запобігання злочинності.

Так, сучасна держава не повинна переоцінювати свої можливості щодо запобігання кримінальній делінквентності: ані фінансово, ані організаційно, ані інтелектуально протидія кримінальності не може здійснюватися виключно зусиллями державних суб'єктів. Ескалація поліцейських методів протистояння злочинності не підтримується суспільством, навпаки, накладаючись на глибинні соціальні протиріччя, викликає недовіру. Крім цього, «занадто багато держави» – це не той тренд, який знаходиться в контексті європейського публічного порядку.

Державі слід визнати за інститутами громадянського суспільства не лише наявність значного потенціалу в сфері запобігання злочинності, але й фактичну готовність та можливість акумулювати зусилля для реального протистояння їй. Риторика щодо інертності, небажання суспільства вирішувати питання запобігання злочинності не відповідає дійсності. Доречно нагадати, що саме громадянська ініціатива була первинною щодо запровадження інститутів примирення винного з потерпілим, мирових угод тощо.

Тому слід акцентувати увагу на доречності поступового підключення до поліцейської моделі запобігання злочинності, що функціонує в Україні, культурно-традиційних елементів, що передбачають розширення сфери

компромісу, альтернатив судовому втручанню, появи (почасти й реанімації) громадських ініціатив задля скорочення соціальних витрат діяльності державних структур у даній сфері.

В цьому сенсі саме національна кримінологічна система забезпечує теоретичне обґрунтування та нормативно-правове оформлення оновленої моделі запобігання злочинності та не дає останній перетворитися на стагнаційний чинник соціального буття.

Таким чином, національна кримінологічна система являє собою утворення, що у сфері запобігання злочинності покликано забезпечувати досягнення стратегічної мети суспільства – збереження системної цілісності та забезпечення соціальної динаміки. Вона містить достатні можливості для теоретичного, нормативно-правового та прикладного супроводу всіх модернових стратегій протистояння кримінальній делінквентності, не перетворюючи їх на тимчасові кон'юнктурні забаганки, що призводять до посилення впливу криміналітету на суспільні процеси. Вбачається, що використання концепту національної кримінологічної системи надасть можливості комплексного, системного, забезпеченого ресурсами запобігання злочинності, що базується на принципі верховенства права та відбиває соціокультурні уявлення про справедливість.

Список використаних джерел

1. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України. – 30 листопада 2011 р. – №1209-р [Електронний ресурс] / Кабінет Міністрів України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1209-2011-p>.

2. Яковлев А. М. Социология преступности (криминология): Основы общей теории : учеб. пособ. / Яковлев А. М. – М. : Содействие новый век, 2001. – 239 с.
3. Латов Ю. В. Социальные функции теневой экономики в институциональном развитии постсоветской России: автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра социол. наук: спец. 22.00.03 «Экономическая социология и демография» / Ю. В. Латов; ГОУ ВПО «Тюменский государственный университет». – Тюмень, 2008. – 52 с.
4. Ведерникова Н. О. Основные криминологические системы современности (сравнительный анализ) / Н. О. Ведерникова // Государство и право. – 2002. – № 10. – С. 32-40.
5. Орловська Н. Концептуальні проблеми вітчизняної кримінологічної системи / Н. Орловська // Сучасний вимір держави та права : зб. наук. праць / За ред. В. І. Терентьєва, О. В. Козаченка. – Миколаїв: Вид-во «Іліон», 2008. – С.108-110.
6. Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка (приложение к Миланскому плану действий, принятому на седьмом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.un.org/ru/documents>.

Орловська Н. А.

Актуальні проблеми кримінологічної системи України

Стаття присвячена питанням поняття та сутності кримінологічної системи, доцільності наукових розвідок щодо розбудови національної

кримінологічної системи. Висвітлені проблеми, які можуть бути вирішені шляхом застосування концепту національної кримінологічної системи.

Ключові слова: кримінологічна система, модель запобігання злочинності, синергетичний аналіз.

Орловская Н. А.

Актуальные проблемы криминологической системы Украины

Статья посвящена вопросам понятия и сущности криминологической системы, целесообразности научных исследований в сфере выстраивания национальной криминологической системы. Освещены проблемы, которые могут быть решены путем применения концепта национальной криминологической системы.

Ключевые слова: криминологическая система, модель предупреждения преступности, синергетический анализ.

Orlovska N. A.

Actual problems of Ukrainian criminological system

The article is devoted to the criminological system's definition and essence; the national criminological system building expediency research. The applied aspects of the national criminological system concept are presented.

Keywords: criminological system, model of the criminality prevention, synergy analysis.